

A kaosz-szerkezet és a prezi

Kiss Ernő-Csongor beszélgetése Selyem Zsuzsával

A Berliini töredéknő című novellád elejéről és végéről idéznék pár sort: “Egyes szám harmadik személyben ír, ettől biztonságban érzi magát, azt reméli, nem hal meg olyan hamar. Azt írja, amit olvas, helyszíneket, embereket, elképzelt helyzeteket. Ami eszébe jut, amit eszébe enged. [...] ameddig a történetek szórakoztatnak bennünket, a pokol kapui sem vesznek erőt rajtunk. Most te jössz, Matern! Mesélj, ha még kedves az életed.” Hogyan lesz a töredékesség az írás maximuma, miközben úgy tűnik, hogy a nullpontja, egy másik ambíciója az, hogy „mesélj, ha még kedves az életed”?

A töredékben annak a lehetőségét látom, hogy a történet ne uralja le az olvasót. Ne kényszerítsen egy adott, mozdíthatatlan szerepbe, amely ha pillanatnyilag vonzónak, kellemesnek, tiszteletreméltónak stb. tűnik is, idővel megköt, rögzít, s úgy érzem, már nem is élek. Általánosabban gondolkodván a kérdéssről, számomra a művészet abban különbözik a fogyasztói társadalom legfontosabb műfajától, a reklámtól, hogy míg ez a minimum tíz percenként szívünkhöz szóló cucc (otthonunkban, ha bekapcsoljuk, s a nyilvános tereken mindenképpen) először behelyez egy adott társadalmi osztályba, egy csoportba, és utána előírja, mit csináljak, addig (és azon túl) a művészet kiszabadít azokból a társadalmi korlátokból, amelyekben geográfiai tényezőimtől, etnikai identitásomtól, nememtől, életkoromtól, neveltetésemről, tudásomtól függően vagyok. Nemem, életkorom, satöbbim nem én vagyok, ezek csak énem töredékei. Bármilyen nagy történet, amelyik az embernek pusztán egyik összetevőjéből kerekedik ki, szegregálja személyiségünk többi részét.

A harmadik részben úgy jelenik meg egy Hamlet-előadás élménye, hogy a gondolati kerete hirtelen kitágul, és találkozik a valóság egy nagyobb keretével, azzal lesz izomorf. Itt talán az érvényes és hiteles művészet működése mutatkozik meg, vagy annak az élménye, és – ha eltekintünk attól, hogy ez egy valóságos élmény-e – lehet, hogy az írás éppen úgy válhat művészetté, hogy maga lesz a művészi élmény?

Engem az szokott a leginkább inspirálni, hogy egy jó mű tud-e intenzívebb valóságot teremteni, mint a kézenfekvő valóság. A magukra hagyott tárgyak, az olvasatlan üzenetek egyoldalúsága és leegyszerűsítettsége az embert passzivitásba kényszerítik. Amit közel sem moralizálóan jegyzek meg, nem érzem magam abban a helyzetben, hogy jogot formálhatnék bárkinek az értelmezési fantáziája fölött ítélkezni. Elég sokat küzdök azzal, hogy hogyan dolgozzam le a privilegizált helyzetemet, ami abból fakad, hogy különféle egyetemeken jó tanároktól tanulhattam, hogy nem kell reggel ötkor fölkelnem és valami lélekölő munkát végeznem, én lennék az utolsó, aki számon kérne bárkit is, hogy miért nem ismeri a guzsalyt vagy a Hamletet. Igen, valahogy így gondolom, ahogyan te is utaltál rá: azt szeretem, ha a szövegben megtörténik a Hamlet is, meg én is, meg az olvasó is, mind, a magunk bonyolult világainkkal.

Vannak-e az irodalomnak, tágabban a művészeteknek olyan területei, a társadalom egyes jelenségei felé megnyíló potenciái, amelyekről még esetleg keveset beszélünk, még nem tartjuk olyan fontosnak, de ezek olyan lehetőségek, amelyek által a társadalom és a művészet egymást új megvilágításba, minket pedig (akár) egzisztenciálisan új kérdések elé helyeznek?

Ha jól értem, azt kérdezed, hogy az irodalom leelőzi-e valahol az életet. Ami jogos kérdés, hiszen a matematika folyamatosan olyan dolgokat kutat, amelyeknek az életre vonatkozathatóságát nem látjuk, mégis, egyszercsak eljön a pillanat, amikor a nem-euklideszi geometria abszolút hasznosnak bizonyul (az úrkutatásban pl.) De az irodalom? A művészet? Igen, hiszen a fiktívnek tűnő nem-euklideszi is, utólag kiderült, a valósággal szembesített. Van úgy, hogy annyira fogalmunk sincs, hol élünk, hogy még jól kérdezni sem tudunk. S ha engem kérdezel, igen, velem már megtörtént, hogy az irodalom többet tudott rólam, mint én magamról. Sokszor az adottságokkal sincs erőm szembenézni, nemhogy a lehetőségekkel.

Ezek az adottságokat a szociológia és a pszichológia is vázolja, de sokkal tipizáltabban, mint az irodalom. Miben van az irodalomnak több lehetősége ezekről hiteles képet adni?

Létre tudja hozni a személyest, ami már nem levezethető. A személyes nem a priváttal függ össze, nem az én identitásom, hanem – és itt látok kapcsolatot a töredéssel, mint műfajjal – a személyes az, amivel a világban, a kapcsolataimban, az olvasmányaimban, a nyilvános térben létezem. A legabsztraktabb művészet, a zene is a személyiségemnek tudja megszólítani olyan részeit, amelyek enélkül bénák maradnának, nem is tudnám, hogy léteznek. Idekerültél ebbe a világba és mégiscsak jó lenne tudni, hogy hogyan viszonyulj hozzá. Tudni szeretnéd, amit valójában nem tudtál magadról, de az is a te részed. Persze a pszichoanalízis is ki tudja hozni, amit elfojtottál, s ezért is volt olyan komoly a kapcsolat szépirodalom és pszichoanalízis között a 20. század során. A nagy különbség az, hogy míg egy analízisben az ember önmagával akar tisztába jönni, a prózában nem magára, hanem a világgal való viszonyára kérdez. Nem önközlésre gondolok itt, életrajzra, memoárra, és nem is exhibicionizmusra – bár az irodalomnak megközelítően pont akkora százaléka exhibicionizmus, amennyit nem használunk jó esetben az agyunkból, rosszabb esetben az érzelmeinkből.

Amikor az egyetemi program szövegeit kiválasztod, vannak ugye szinguláris érvék egy-egy szöveg mellett, de mi az a közös, ami miatt úgy gondolsz, hogy ezekről beszélnünk kell? Egyszerűen mondva, mi az, amit meg kell osztania egy műnek, vagy jó, ha megosztja?

Ha most a huszadik század második felének irodalomtörténetét nézzük, akkor az egyik szempont a kor összefüggéseinek fölismerése, s hogy egy adott szöveg vagy életmű képes-e olyasmit megmutatni, amit egy bármilyen tájékozott szociológiai tanulmány nem (ezzel kiesik az irodalmi ipar több mint fele, mindazok, akik megrendelésre vagy tetszeni vágyásból szorgoskodtak). Vagy az is fontos, hogy a szöveg ne illusztrációja legyen egy elméleti megfontolásnak, hanem legyen meg a maga autonóm bonyolultsága. És, ha lehet, ne vegye el az életkedvünket. Azt viszont hozzátenném, közel sem a felelősség hártásának a szándékával, hanem mélységes meggyőződésből: nem az a jámbor szándékom, hogy ezeket a szövegeket valahogy megismertessem, hanem az, hogy eszközöket nyújtsak arra, hogy

bármely szöveggel, ami kezetekbe kerül, tudjatok mit kezdeni. Ehhez, hiába, szükség van néhány nagy mű ismeretére, szükség van jó kérdésekre (ha például azt ugyan nem tudom, hogy a magyar posztmodern fordulat évében a kádári Magyarországon elterjed a McDonalds gyorsétkeztetési hálózat, azért legyen képes érzékelni, hogy az adott időszakban honnan beszél egy mű). A látásmódok érzékenysége, kifinomultsága érdekel. Nem a mű maga a lényeges, hiszen mindig vannak újak, vagy régiek, amelyeket nem vettünk észre, a fontos az, hogy lásd, mitől van közöd hozzá, mitől van a világhoz köze. Az nem tud érdekes lenni, ha egy mű előírja magának, hogy honnan lehet nézni, ha pompásan illusztrál egy műfajt vagy egy stílust, de ha történetesen nem didaktikai célokkal veszem kezembe, akkor vak és süket és néma. Weöres Sándor. Igen, van része a választásaimban annak is, hogy kitől tanultam. Balassa Pétertől a szigorú érzékenységét, vagy Visky Andrástól azt, hogy ha valami csak elutasítást vált ki bennem, akkor addig kell a világban keresnem a pontokat, ahonnan nézhetem, amíg az a dolog felragyog. Azóta azt is tudom, hogy vannak dolgok, amelyek nem fognak felragyogni, de a huszonéves énemnek ez a bizalom létkérdés volt, hogy semmi baj, csak rendesen kell keresgélnem a pontokat a világban.

Egyik órán megjegyezted valami kapcsán, hogy két dolog van, ami miatt jó érzés számodra magyarnak lenni: Nádas Péter Párhuzamos történetek című regénye és a Prezi.com. Mi a közös bennük?

Ha beszélünk erről, előbb mondjuk el, hogy mi is a Prezi. Olyan kivetített bemutatási lehetőség, ami egy előadás egész szerkezetét egyetlen felületen, egyszerre is meg tudja mutatni. A lépések meg nincsenek egyforma keretekbe kényszerítve, méreteiben, formáiban, színeiben hihetetlen változatosságra képes. És az egyik legizgalmasabb jelenség benne a zoomolás, közel hozván valamit, új dolgok jelennek meg, eltávolítva meg szintén. Nádas Péter azt állítja a könyvéről, hogy káosz-szerkezetű. Általában nem érdemes a szerzők kijelentését, senkinek a kijelentését hatra-vakra elhinni, de megvizsgálván a dolgot, úgy találtam, a *Párhuzamos történetek* valóban káosz-szerkezetű. Vagy Prezi-szerkezetű.

Egyszer kérdezted, hogy mi az a folyamat Nádasnál, amiben az érzékelés, a figyelem, a világ és saját magam ezen keresztül történő receptálása történik. Szubjektíválás. Amire a Prezi a korábbi műveletekhez képest lehetőséget ad, az pont a személyes megnyilvánulása. Erre a felületre a saját gondolathálódat viheted fel a maga bonyolultságában, a maga hangsúlyaival, s ezzel a közlendőd rögtön személyessé, alanyivá válik. A szigorú linearitás, amit más alkalmazás megkövetel, erre egyáltalán nem tud lehetőséget adni.

Igen, a preziben a szerkezet szintén nincs alávetve a zsarnokoskodó időrendnek. Az *Emlékiratok* könyvéről (legyen a Power Point megfelelője) mondja azt Nádas, hogy mivel diktatúrában írta, nem érezte magát feljogosítva arra, hogy az egyetlen pozitív történelmi pillanatról, az '56-os forradalomról úgy írjon, ahogy az számára valójában megmutatkozott, s amiről azóta történészi munkák is beszélnek. Az '56-os forradalom bonyolultsága először egy soha nem tapasztalt közösség formálódása, amit követ az elszabadult vadság, a Köztársaság-téri események. Ezt nem merte megmutatni, kíméletből. A *Párhuzamos* már felnőtt embereknek szól, akik nem szorulnak kíméletre: olyan struktúra, amiben benne van a brutalitás is, de egy olyan kombinációs lehetőséget enged meg – ezt nevezi a káosz struktúrájának

–, amelyben úgy fordulnak át a mondatok, hogy anélkül mutatja meg az őriületet, hogy az eluralná a regényt. A káosz-szerkezet vagy a prezi, mivel nem lineáris, nem is ér véget. Lehet, hogy ez az egyetlen garanciánk arra, hogy ne fáljon fel mindent a sötétség.

Alain Badiou azt mondja A században, hogy a bátorság annyit tesz, mint elfogadni a brutalitás valóságát, „benne élni az időben úgy, hogy példátlan módon mégsem élünk benne”. Ide kapcsolható, ahogy a 20. századdal való viszonyát jellemzi: „Ez a gyermekkor kettős viszonya: onnan jövünk, de már nem tartozunk oda.” Itt egyszerre van jelen a ragaszkodás és az eltartás. Az Erdei politika egyik esszéjében azt írod, hogy „kortársnak lenni nem a korunkkal járó adottság, hanem kőkemény munka.” Te hogyan dolgozol azon, hogy kortárs legyél vagy maradj? Kell-e ehhez ilyenfajta bátorság?

A kor jelenségeit érzékelni nem könnyű, sohasem volt az. Mennyivel kellemesebb a dicső múlton merengeni. Ami, melleleg, szintén örök korjelenség. Vagy átvásárolgatni az életet. Az sem könnyű, sok vacak, lélekölő munka előzi meg. De legalább van a végén jutalom. Figyelni és részt venni nemhogy jutalommal nem kecsgetet, hanem valamiféle csendes tiltás övezi: a jelenlegi iskolai rendszer, egyenes folytatásaként a diktatúrabelinek, arra szocializál, hogy másokat félrelökve próbáld kibekkelni a saját életed, próbáld valahogy megúszni, ne is akarj boldog lenni, légy folyamatos megfelelési stresszben, légy meghasonulva az elvárások sokaságától. Percnyi idő ne legyen arra, hogy saját, személyes válaszodat kigondoljad. Hogy tekintettel légy másokra.

Ebben van tétje a részvételnek? Közéleti, civil ügyekben elmondod a reflexióid, a kritikád, de az egyéni mellett érvényesen ott van a közösségben megnyilvánulás. Segíthet abban, hogy ne kerülj tévútra? Tévút lehet, mondjuk, a cinizmus.

Kicsit távolabbról mondanám: ha csak a brutalitást látom a világból, és teljes joggal látom, akkor az cinizmushoz vezet, mert reálisan semmi esélyem változtatni bizonyos helyzeteken. A fikció, érintettük a kérdést, csak privát örömeket ad. A kettő közötti mozgás, a képzelőerő, hogy ne csak azt lássam, amit mutatnak nekem, de ne is lovagoljak el saját fantáziámon Perzsiába, váratlan változásokat tud okozni a világ brutális szerkezetén.

Novemberben részt vettél a Haza – Heimat – Home Őszi Nemzetközi Irodalmi Fesztiválon, ahol a haza 21. századi fogalmáról hangzottak el hol súlyosabb, hol nem annyira súlyos mondatok. Te milyen, számodra fontos gondolatot mondtál el a hazáról?

Azt mondtam el, ami igaz is, hogy eddigi életemben még nem voltam olyan adottságok között, hogy ne idegenként érezzem magam. Dubravka Ugrešić horvát író beszélt arról, hogy a haza az ideológiailag legterheltebb fogalmak egyike. Ezt tapasztaltam én is, hogy a haza, mint több, egymáshoz közel lakó ember közös valósága és képzete, igencsak kényszerítő és kirekesztő tud lenni. Mert néhány arra felkent ember mondja meg, hogy mi a közös, nem mi dolgozunk rajta nap mint nap. Sokunknak elmegy a kedve attól, hogy közösségben gondolkodjunk, amikor azt kell látnunk, hogy a nyers hatalmi szó próbál a maga szellemtelen és nevetségesen tetszeni vágyó módján bennünket leírni. Adódik erre a válasz, hogy az a hazám, ahol éppen vagyok, de ma már fantáziátlanak, rövidlátónak találok ezt a kézenfekvő neoliberális álláspontot. A moralizálás még elkeserítőbb. Nem szolgálom a hazámat, mert nem vagyok

szolga, de teljes személyiséggel résztveszek abban, hogy hazámnak jobb legyen. Az például szerintem egy hazafias cselekedet, hogy havonta elmegyek biciklis felvonulásra.